УДК 271: 323.173
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.9

**Леньов Андрій Андрійович,**
*аспірант кафедри філософії*
*Рівненського державного гуманітарного університету*
*orcid.org/0009-0000-9146-3390*
*Scopus Author ID: 58674850300*
*andriy.lenev@gmail.com*

# АМБІВАЛЕНТНИЙ ХАРАКТЕР СОЦІАЛЬНОГО СЛУЖІННЯ Й ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УПЦ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена висвітленню специфіки соціального служіння й волонтерської діяльності УПЦ під час російсько-української війни. У процесі реалізації цього завдання виявлено, що завдяки правовому закріпленню автономії держави та церкви й розробленню законодавчої бази утворення та функціонування релігійних організацій в Україні останні перетворилися на повноправні інститути громадянського суспільства, спрямовані на задоволення духовних потреб суспільства. Крім того формування правового поля діяльності релігійних організацій України дало їм можливість на партнерських засадах із державою здійснювали багатовекторне соціальне служіння у сферах перетину інтересів з нею, навіть попри не завжди однозначну їхню роль у розбудові громадянського суспільства. Найбільш яскраво ця амбівалентність проявлялася в діяльності УПЦ, очільники якої, попри відверту проросійську орієнтацію, реалізували низку соціальних програм через священнослужителів, активних парафіян, церкви й монастирі.

Революція Гідності й російська агресія на Сході України спонукали релігійні організації України витворювати свої соціальні доктрини, аби належним чином відреагувати на запити суспільства та своєї пастви щодо подій і викликів, що постали перед українським суспільством. Не стояла осторонь цих процесів й УПЦ. Як член ВРЦіРО, вона долучилася до розроблення проєктів національних реформ, стратегій розбудови України та соціально значущої діяльності, що, утім, не заважало її очільникам поширювати в суспільній свідомості російські наративи як у постмайданний період, так і в часи повномасштабної війни. Їх просування в умовах збройного протистояння супроводжується реалізацією низки соціально значущих проєктів, які, утім, за своїми масштабами не корелюються з розлогою церковною мережею та міжнародними зв'язками УПЦ. Така неоднозначна активність дає підстави дослідникам розглядати соціальне служіння й волонтерську діяльність УПЦ своєрідним прикриттям антиукраїнської діяльності. Попри те що подібні звинувачення не позбавлені раціонального зерна, на наш погляд, соціальне служіння й волонтерську діяльність УПЦ можна розглядати і як прояв т. зв. «низової» активності громад і вірян, у свідомості яких УПЦ постає не так органічною частиною РПЦ із центром у Москві, як носієм віковічних православних традицій українського народу.

**Ключові слова:** соціальне служіння, волонтерська діяльність, УПЦ, релігійні організації України, інститут громадянського суспільства, національна безпека.

**Lenov Andrii,**
*Postgraduate of the at the Department of Philosophy*
*Rivne State University of the Humanities*
*orcid.org/0009-0000-9146-3390*
*Scopus Author ID: 58674850300*
*andriy.lenev@gmail.com*

# THE AMBIVALENT NATURE OF SOCIAL SERVICE AND VOLUNTEER ACTIVITIES OF THE UCC DURING THE "GREAT WAR"

The article is devoted to highlighting the specifics of social service and volunteer activities of the UOC during the Russian-Ukrainian war. In the course of realization of this task, it was found that in the process of legal consolidation of the autonomy of the state and the church and the development of the legislative framework for the formation and functioning of religious organizations in Ukraine, the latter were transformed into full-fledged civil society

institutions aimed at meeting the spiritual needs of society. In addition, the formation of the legal framework enabled all religious organizations of Ukraine to carry out multi-vector social service in areas of intersection of their interests on a partnership basis with the state, even though their role in building civil society is not always unambiguous. This ambivalence was most clearly manifested in the activities of the UOC, whose leaders, despite their openly pro-Russian orientation, implemented a number of social programs through clergy, active parishioners, churches and monasteries.

The Revolution of Dignity and Russian aggression in eastern Ukraine prompted religious organizations in Ukraine to develop their social doctrines in order to respond appropriately to the demands of society and their flocks regarding the events and challenges facing Ukrainian society. The UOC did not stand aside from these processes. As a member of the UCCRO, it joined the development of national reform projects, strategies for the development of Ukraine, and socially significant activities, which, however, did not prevent its leaders from spreading Russian narratives in the public consciousness both in the post-Maidan period and during the full-scale war. Their promotion, in the context of armed confrontation, is accompanied by the implementation of a number of socially significant projects, which, however, do not correlate in scale with the extensive church network and international relations of the UOC. This gave researchers grounds to consider the UOC's social service and volunteer activities as a kind of cover for anti-Ukrainian activities. Despite the fact that such accusations are not without rational basis, in our opinion, the social service and volunteer activities of the UOC can be seen as a manifestation of the so-called "grassroots" activity of communities and believers, in whose minds the UOC appears not so much as an organic part of the Russian Orthodox Church centered in Moscow, as a carrier of the centuries-old Orthodox traditions of the Ukrainian people.

**Key words:** social service, volunteer activity, UOC, religious organizations of Ukraine, civil society, national security.

**Постановка проблеми.** Попри довготривале збройне протистояння, яке розпочалося у 2014 році, повномасштабне вторгнення РФ застало українське суспільство зненацька. Шок, який воно переживало в перші дні війни, супроводжувався не тільки прагненням утекти від небезпеки, а й класичною для стресових ситуацій реакцією протистояти ворогу, спрямовуючи наявні ресурси на захист своєї держави й національних цінностей. У прагненні зреалізувати це завдання українське суспільство проявило неймовірно високий рівень громадянської активності, жваво долучаючись до спротиву в лавах ЗСУ, сил територіальної оборони, волонтерської діяльності та благодійництва. Демонструючи активну громадянську позицію, небайдужі люди, благодійні фонди та громадські організації стрімко й організовано включалися в роботу, спрямовану на забезпечення потреб ЗСУ, ТРО, допомогу внутрішньо переміщеним особам, людям, що постраждалим від війни, жорстокості російських окупантів тощо. Не стояли осторонь цих процесів і релігійні організації, низка з яких уже на початку повномасштабного вторгнення РФ стрімко перетворилися на потужні волонтерські хаби, які активно допомагали ЗСУ, постраждалому від війни українству, а подекуди навіть проводили активну міжнародну діяльність, спрямовану на посилення підтримки закордонними партнерами України й українського суспільства в його збройному спротиві російській агресії.

Непересічний вплив релігії та релігійних організацій на процес націєтворення, перебіг збройних конфліктів, громадянську активність і світогляд людей повертає в поле суспільної уваги проблему світоглядної спрямованості соціального служіння й волонтерської діяльності різних церков, конфесій і релігійних організацій. Особливу увагу дослідники приділяють УПЦ, яка, попри свій історичний і генетичний зв'язок із РПЦ (Дудченко, 2018), зберігає прихильність серед українського населення, свідченням чому можуть стати соціологічні дані Центру Разумкова (*Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023р.)*, б. д.). Згідно з ними, як мінімум 6% українського населення вважають себе парафіянами цієї церкви, тоді як 13% не підтримують заборону на її діяльність в Україні. Попри досить високий рівень лояльності українського населення до УПЦ, ЗМІ, громадські активісти, політики й органи місцевого самоврядування схиляються до обмеження присутності й активності УПЦ в українському суспільному просторі через лояльність до держави агресора та проросійський курс розвитку.

**Аналіз останніх досліджень.** Дещо амбівалентне сприйняття УПЦ в сучасному українському суспільстві в останнє десятиліття сколихнуло хвилю наукового інтересу до цієї релігійної організації. У цьому контексті можна згадати монографію С. Шкіль (Шкіль, 2016),

у якій дослідниця ретельно й усебічно проаналізувала наративний світ сучасного російського православ'я та показала його тісний ідеологічний зв'язок із державою, або ж дисертаційне дослідження А. Фоменко. Цей науковець докладно висвітлив джерела та своєрідність ідеології російського православного фундаменталізму, водночас зосереджуючи свою увагу на рецепціях останнього в українському православ'ї (Фоменко, 2019). Не можна, як нам видається, оминути увагою й численні наукові праці, публічні виступи та дописи широко відомого сьогодні богослова Ю. Чорноморця. Цей фундаментальний український учений упевнено та рішуче доводить, що УПЦ є частиною РПЦ й навіть після повномасштабного вторгнення не зробила рішучих кроків, аби стати самостійною (Чорноморець, 2024). Ще більш радикальними у висновках стали фахівці Інституту стратегічних досліджень. В аналітичних доповідях вони чітко й послідовно доводять, що сьогодні УПЦ стала суттєвою загрозою національній безпеці України (Здіорук & Токман, 2023). Цю думку загалом поділяє й широковідомий в Україні вчений В. Бондаренко. Працюючи разом із колегами, він, на противагу вище згаданим нами дослідників, намагається знівелювати конфлікт у православному середовищі, а тому робить спробу віднайти «модель легітимації УПЦ, що, на його думку, сприятиме «унезалежненню православної церкви України від Москви й об'єднанню православних» (Бондаренко та ін., 2023, с. 3).

Попри спроби дослідників віднайти механізм для послаблення православного конфлікту, різка критика з боку цілої низки українських науковців ідеології та політики УПЦ не завжди схвально сприймається в українському суспільстві й передусім парафіянами цієї релігійної організації. Намагаючись протистояти докорам, вони зазвичай апелюють до активної волонтерської допомоги УПЦ у боротьбі з агресором. Така ситуація породжує дещо неоднозначне ставлення громадськості до УПЦ, яка в публічному просторі позиціює себе як повноправний і цілком лояльний до держави на нації інститут громадянського суспільства.

**Мета й завдання статті.** З огляду на вкрай неоднозначну оцінку діяльності УПЦ в сучасному українському суспільстві та науковому середовищі, мета статі полягає в експлікації УПЦ як інституту громадянського суспільства й висвітленні специфіки соціального служіння та волонтерської діяльності УПЦ під час російсько-української війни.

**Виклад основного матеріалу.** Експлікувати УПЦ як інститут громадянського суспільства та проаналізувати специфіку його соціального служіння чи волонтерської діяльності надзвичайно складно, оминувши контекст її формування. Це, як цілком справедливо зауважує вже згаданий нами А. Фоменко, викликано тим, що становлення й розвиток УПЦ відбувалися у просторі т. зв. «релігійної поліфонії» (Фоменко, 2019, с. 197). Вона вимагала від відновлених (УГКЦ, УАКЦ) і новостворених, до яких тоді належали УПЦ МП та УПЦ КП, релігійних організацій, високого рівня соціальної активності в конкурентному протистоянні між собою та з протестантськими деномінаціями за прихильність вірян. У таких соціокультурних умовах, на продовження своєї думки зазначає дослідник, усім релігійним організаціям «необхідно було не лише використовувати тактичні та стратегічні моделі, спрямовані на дискредитацію конкурента, а й уміти домовлятися, ділити сфери впливу та розвивати власну політичну програму, яка б допомогла здобути більше прихильників» (Фоменко, 2019, с. 198).

Сформована в період «світоглядного вакууму» соціокультурна ситуація заклала підвалини для формування специфічної «конкурентної» (Фоменко, 2019, с. 198), суспільно-політичної моделі, у межах якої виробилося дещо амбівалентне ставлення до центру, яким для УПЦ залишалася Москва. Зокрема, попри те що перший очільник УПЦ митрополит Філарет прагнув сепарації від Москви, практично зреалізувати це завдання в силу різних обставин йому так і не вдалося (Бондаренко та ін., 2023, с. 7). Натомість його наступник, митрополит Володимир (Сабодан), «вирізнявся урівноваженим характером, запобігав зайвій перестановці кадрів, українізації навчальних закладів і церкви загалом», хоч і «вирізнявся добротою характеру та любов'ю до української культури, але чіткого й послідовного плану унезалежнення православних в Україні він не мав» (Бондаренко та ін., 2023, с. 7). Така ситуація викликала не тільки високий рівень лояльності УПЦ до Московського патріархату, єдність із яким мала

забезпечити зв'язок зі світовим православ'ям, а й міжцерковні протистояння.

Постання й розвиток УПЦ (МП) у конкурентному релігійному середовищі України відбувався в єдності з розвитком правових підвалин функціонування релігійних організацій. Першим кроком на цьому шляху став ухвалений у квітні 1991 року Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який гарантував громадянам України право на свободу совісті та здійснення цього права, визначав обов'язки держави щодо релігійних організацій і, навпаки, закладав підвалини для подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії й церкви тощо (Про свободу совісті та релігійні організації, 2024). Не менш важливу роль у процесі визначення правового статусу церкви й інших релігійних організацій мало ухвалення в червні 1996 році Конституції України. Статтею 35 Основного Закону закріплено право кожного «на свободу світогляду і віросповідання», яке включало право «сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність». Водночас ця стаття чітко й однозначно стверджувала, що «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» (Конституція України, 2021, с. 39).

Конституційне закріплення автономії держави та церкви в Україні закладало підвалини для перетворення церкви й інших релігійних організацій на потужні інститути громадянського суспільства, навіть попри те що в розбудові громадянського суспільства їхня роль у різний час залишалася доволі неоднозначною. З одного боку, стрімке розширення чисельності й «зони їх присутності в різних соціальних сферах, поглибленням діалогу із суспільством» закладало підвалини для переходу церкви в партнерські стосунки з державою (Слубська, 2017, с. 99). Однак, з іншого боку, така ситуація сприяла використанню різними політичними силами релігійних організацій задля «сакральної легітимізації політичних організацій або громадських об'єднань і для збереження їхньої влади, оскільки релігія впродовж віків проповідує, що «всяка влада від Бога» (Слубська, 2017, с. 100). Як приклад згадаємо президенство В. Януковича. Як відомо, він позиціював «себе як православна людина» й, отримавши «благословення на свою президентську діяльність у Предстоятеля РПЦ Патріарха Кирила та Предстоятеля УПЦ Митрополита Володимира», відверто підтримував УПЦ (МП) (*Московський патріархат просить Януковича не йти в Європу*, 2011). Ця лояльність активізувала політичну активність УПЦ, проросійський актив якої у 2011 році звернулися до влади з проханням надати їй статус «домінуючою» та припинити євроінтеграційний процес (*Московський патріархат просить Януковича не йти в Європу*, 2011). Ці домагання негативно позначилися на ставленні широкого українського загалу до цієї релігійної організації, що, проте, не зуміло істотно змінити її ролі й місця в українському суспільстві.

Попри дещо амбівалентну роль окремих церков і релігійних організацій у розбудові громадянського суспільства в Україні, усе ж немає підстав сумніватися в тому, що релігійні об'єднання, як відокремлені від держави соціальні суб'єкти, «відігравали в історичній ретроспективі й відіграють сьогодні роль суспільної совісті, суспільного арбітра, викривача суспільних недоліків, захисника від усіх форм насильства, надавача гуманітарної допомоги, ініціатора й організатора правозахисної й екологічної діяльності. Загальносуспільні й загальнодемократичні цінності й орієнтації піддаються ерозії поза духовно-релігійними цінностями, а теологія здатна долучити апробовані впродовж багатьох століть рецепти суспільної взаємодії, загальнозначущі норми моральної регуляції. Саме звідси бере початок традиція визнавати церкву елементом громадянського суспільства за умови того, що вона відділена від держави» (Дудка, 2019).

Попри конституційно закріплену автономію держави та церкви, визнання релігійних організацій невіддільною частиною громадянського суспільства закладало підвалини для їхньої взаємодії з державою, особливо в сферах перетину інтересів. Цьому сприяло й те, що релігійні організації та церкви, як невід'ємний компонент суспільного життя, не могли й залишатися осторонь тих подій і процесів, що відбувалися й у суспільстві, і в державі. Це вимагало від них вироблення як чіткої та послідовної соціальної доктрини, так і міжконфесійної терпимості.

Саме із цією метою за ініціативи Л. Кучми в грудні 1996 році заснована Всеукраїнська Рада Церков і Релігійних Організацій. Вона стала представницьким міжконфесійним консультативно-дорадчим органом, який об'єднував і координував зусилля церков і релігійних організацій, спрямовані на досягнення міжконфесійного діалогу, духовне відродження України, розроблення проєктів нормативних документів з питань церковно-державних відносин тощо (*Інформація про ВРЦіРО*. б. д.).

Справа духовного відродження й розвиток міжконфесійного діалогу стали важливими компонентами соціальної місії УПЦ як члена ВРЦіРО. Утім ними, як свідчить Соціальна концепція УПЦ, не обмежувалася її соціально значуща діяльність. Визначену для себе «місію спасіння роду людського» вона здійснює «не тільки через пряму проповідь, а й через доброчинність, спрямовану на поліпшення духовно-морального та матеріального стану навколишнього світу» (*Соціальна концепція УПЦ*, б. д.). Зокрема, «наслідуючи святих апостолів», УПЦ активно розвивала соціальне служіння, реалізуючи свої проєкти «через активних священнослужителів, місцеві парафії та монастирі» (*Синодальне управління – Соціальне служіння Православної Церкви України*, б. д.). Так, завдяки пожертвам і спонсорській допомозі від приватних осіб, українських і закордонних благодійних організацій, УПЦ змогла організувати багатовекторну соціальну роботу, яка передбачала допомогу людям із обмеженими можливостями, сиротам і дітям, які позбавлені батьківського піклування, соціально-психологічну підтримку людей з хронічними й важкими захворюваннями (ВІЛ-інфекція, онкологічні хворі) та алко- чи наркозалежних, піклування й опіку про людей похилого віку й інших нужденних. Не менш важливим складником соціального служіння УПЦ була неформальна освіта дітей і духовно-патріотичне виховання молоді, популяризація програм, які сприяють розвитку благодійництва й волонтерської діяльності в Україні (*Синодальне управління – Соціальне служіння Православної Церкви України*, б. д.).

Незважаючи на активне й багатовекторне соціальне служіння УПЦ в перші десятиліття української незалежності, Революція Гідності й подальша російська агресія стали якісно новою сторінкою в історії УПЦ та її соціального служіння. Це викликано тим, що тільки після Майдану 2013–2014 року, одним із символів якого було гасло «Церква з народом», християнські церкви, деномінації та нехристиянські релігійні об'єднання України стали справді потужними інститутами громадянського суспільства й показали свій потенціал у відстоюванні європейського вибору України. Солідаризуючись з української громадою та її вибором в часи Революції, вони надавали моральну й духовну підтримку учасникам протестів, багато уваги водночас приділяючи мирному врегулюванню конфлікту. У постмайданний період багато з них стали активними генераторами національних реформ. У цій діяльності активно проявилися УГКЦ та УПЦ КП, очільники яких увійшли до складу Наглядової ради Національного форуму «Трансформація України», що створена у 2015 році. Не стояла осторонь трансформаційних процесів і ВРЦіРО, яка активно долучилася до процесу конституційної реформи й надала власні пропозиції до Основного Закону. Не можна забувати й про різку критику з боку різних релігійних організацій України змін, унесених до Кодексу законів про працю України (Токман, 2017).

Загалом немає сумніву в тому, що в часи Майдану та постмайданний період ВРЦіРО, активним членом якої стала УПЦ, не залишається осторонь тих соціальних викликів, що поставали перед українським суспільством, привертаючи його увагу до проблем суспільної справедливості, необхідності «забезпечення свободи віросповідання та інших фундаментальних прав людини, захисту суспільної моралі, боротьби з корупцією, належного соціального захисту вразливих і малозабезпечених верств населення, проведення чесних і прозорих виборів» (Дудка, 2019). Для їхнього розв'язання при ВРЦіРО в грудні 2017 року створена Комісія з питань соціального служіння, завданням якої стало не тільки розроблення різноманітних соціальних проєктів, а й вироблення Стратегії участі Церков і релігійних організацій у відновленні миру, під назвою «Україна – наш спільний дім» (*Стратегія участі церков у миробудуванні «Україна – наш спільний дім»*, б. д.). Основна увага в цьому документі зосереджена на проблемах, що постали в ті роки перед сучасним українським суспільством і потребували нагального розв'язання спільними зусиллями.

Очевидно, що пріоритетними посеред останніх стали турботи внутрішньо переміщених осіб, поранених і полонених, протидія дезінформації та фейків тощо. Інакше кажучи, цілі й завдання Стратегії спрямовані на подолання внутрішніх розколів суспільства, урегулювання конфліктів і формування низки заходів, спрямованих запобігти їм у майбутньому.

Попри активну роботу на ниві соціального служіння всіма релігійними організаціями України, саме в часи Революції Гідності й особливо після початку російської збройної агресії на Сході України почала проявлятися надзвичайно неоднозначна позиція УПЦ щодо викликів, які постали перед українським суспільством. Як активний член ВРЦіРО, вона підтримувала й розвивала проекти, розгорнуті цією релігійною організацією (*Інформація про ВРЦіРО*, б. д.), і долучалася до викликів, що постали перед українським суспільством через російську агресію на Сході України. У прагненні допомогти державі розв'язати їх окремі громади та єпархії УПЦ не тільки продовжили розвивати чинні в той час благодійні проєкти, а й активно включилися у волонтерську роботу. Зокрема, уже на початку військових дій на Сході України парафіяни цієї релігійної організації завдяки активній організаційній роботі духівництва активно включалися у волонтерську діяльність, спрямовану на допомогу ЗСУ, родинам загиблих воїнів, лікування поранених бійців, адаптацію та матеріальну підтримку внутрішньо переміщених осіб на новому місці. Досить активною виявилася й дипломатична місія. У період АТО очільники УПЦ МП брали участь у перемовинах із Росією про звільнення полонених військовослужбовців, організовували міжнародну гуманітарну допомогу тощо (Токман, 2017).

Розгортання потужної волонтерської допомоги всім постраждалим від російської агресії УПЦ поєднувалося з украй неоднозначною громадянською позицією частини її ієрархів. Так, уже на початку збройної агресії на Сході України окремі з них підтримали російську агресію, натомість очільники єпархій УПЦ, які опинилися на окупованих територіях, розпочали «відверто колабораціоністську діяльність: це митрополити Луган. і Алчевський Митрофан (Юрчук), Сімферопольський і Кримський Лазар (Швець), Горлівський і Слов'янський Митрофан (Нікітін). Зафіксовані публічні акції освячення єпископами УПЦ (МП) рос. зброї в Криму (митрополит Феодосійський і Керченський Платон (Удовенко)). Дехто з владик, як, напр., єпископ Банченський, вікарій Чернів. єпархії Лонгин (Жар), оголошуючи прокляття, називаючи команду Президента України П. Порошенка "сатаністами", відверто заборонив захищати Україну зі зброєю в руках, зривав мобілізацію до укр. армії. Мін-во к-ри України оскаржило дії владики Лонгина (Жара) заявою до СБУ» (Євсєєва, 2019).

Дещо неоднозначну громадянську позицію зайняли не тільки ті священники, які опинилися в окупації, а й очільники УПЦ. У цьому контексті привертають увагу заяви митрополита Онуфрія (Березовського), який і на початку бойових дій на Сході України, і після повномасштабного вторгнення закликав припинити «братовбивче кровопролиття на українській землі» та збройне «протистояння двох наших братніх народів» (*Звернення Священного Синоду Української Православної Церкви від 28 лютого 2022 року – Відділ зовнішніх церковних зв'язків УПЦ*, б. д.). Такі заяви, як нам видається, і стали підставою упередженого ставлення українського суспільства до УПЦ, яка, на жаль, не змогла чітко й однозначно засудити «дії та риторику російського політичного керівництва, російського патріарха, сам факт російської збройної агресії, вчинені російськими військовими і найманцями акти насильства проти українських захисників та мирного населення» (Здіорук & Токман, 2023, с. 12).

Звісно, указуючи на проросійську орієнтацію УПЦ, не варто забувати про ту частину святенників, які зайняли більш виважену, ніж керівництво УПЦ, громадянську позицію. Заручившись підтримкою мирян, вони вже на початку повномасштабної війни звернулися до митрополита Онуфрія та Собору предстоятелів древніх православних із проханням «непоминання патріарха Кирила; проведення над ним церковного суду за моральні злочини; засудження ідеології «руского міра»; налагодження діалогу з ПЦУ» (Здіорук & Токман, 2023, с. 10). Крім того, у середовищі УПЦ почала прозголошувалося ідея відокремлення від РПЦ (Здіорук & Токман, 2023, с. 10). Нерідко саме ця частина священників включалася й в активну волонтерську діяльність, допомагаючи всім

постраждалим від війни та здійснюючи душпастирську роботу в ЗСУ. Таку активність, як свідчать уже згадане нами звернення Священного Синоду УПЦ від 28 лютого 2022 року, підтримували й очільники цієї церкви.

Попри цілком суголосні викликам часу заклики очільників УПЦ до збереження миру між собою та взаємну допомогу, позиція УПЦ в умовах повномасштабної війни залишається дещо неоднозначною. Це викликано тим, що в риториці її очільників й досі наявні російські наративи, а її керівний центр знаходиться в державі, що здійснила воєнну агресію проти України, що, як нам видається, суперечить не тільки вимогам частини 4 статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»(Про свободу совісті та релігійні організації, 2024), а й інтересам української громадськості. Утім, з іншого боку, УПЦ, реагуючи на запити часу й суспільства, продовжує своє соціальне служіння, водночас долучаючись до різноманітних волонтерських проєктів (*Синодальне управління – Соціальне служіння Православної Церкви України*, б. д.). Цікаво, що така соціально значуща діяльність УПЦ, яка нині має найбільш розгалужену мережу релігійних організацій і потужні міжнародні зв'язки, залишається точковою і доволі непослідовною (*УПЦ маніпулює своєю волонтерською діяльністю*, 2022). Натомість антиукраїнська діяльність, як цілком аргументовано стверджують фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, доволі послідовна й систематизована. На їхню думку, саме завдяки активній позиції та риториці УПЦ відбувається таке:

«– поширення та вкорінення в Україні ідеології «руского міра»;

– розкол українського суспільства за світоглядно-ідеологічною основою;

– дискредитація української влади всіх рівнів, у т. ч. Президента України;

– колабораціонізм із окупаційною владою, унаслідок чого загинули тисячі українських громадян;

– безпосередня участь кліру УПЦ МП у бойових операціях не лише як корегувальників ракетних ударів чи артилерійських обстрілів українських Сил оборони, мирних міст і сіл, а навіть зі зброєю в руках у складі російських терористичних формувань;

– ескалація напруги та ворожнечі в релігійному середовищі» (Здіорук & Токман, 2023, с. 11).

Це ж, своєю чергою, дає підстави стверджувати, що УПЦ втрачає свій зв'язок із запитами суспільства, позбавляючи себе можливості залишатися ефективним інститутом громадянського суспільства.

Не змінює цього й соціальне служіння та волонтерська діяльність релігійних громад і низки ієрархів УПЦ (*Звіт Соціально-Гуманітарної Діяльності за 2022 та I–II квартал 2023 року*, б. д.; *Місія Милосердя*, б. д.; *У єпархіях УПЦ допомагають біженцям, нужденним, захисникам і лікарням – репортаж*, б. д.). На противагу їм, керівництво УПЦ хоч і закликає до взаємної допомоги та підтримки, проте не розвиває власної послідовної волонтерської діяльності й не проявляє належної дипломатичної активності задля збільшення міжнародної підтримки української держави та безпосередньо вірян своєї церкви. Навпаки, від початку повномасштабної війни в ЗМІ регулярно з'являється інформація про маніпуляції УПЦ волонтерською діяльністю (*УПЦ маніпулює своєю волонтерською діяльністю*, 2022), упереджене ставлення до загиблих воїнів (*На Волині прихильники УПЦ (МП) не відчинили храм для відспівування загиблого воїна-земляка,* 2024), антиукраїнську діяльність священнослужителів УПЦ (Здіорук & Токман, 2023, с. 14). Таку дещо амбівалентну, на наш погляд, активність фахівці НІСД вважають прикриттям «цілеспрямованої антиукраїнської діяльності» УПЦ, у тому числі й через те, що ця соціально значуща робота «ні за розмахом, ні за інтенсивністю не кореспондується з чисельними показниками відповідної церковної мережі на конфесійній карті України» (Здіорук & Токман, 2023, с. 10). Попри те що така позиція не позбавлена раціонального зерна, усе ж маємо визнати, що соціальне служіння й волонтерську діяльність УПЦ в умовах її проросійської орієнтації можна розглядати і як прояв «низової» активності громад і вірян, у свідомості яких УПЦ постає не так органічною частиною РПЦ з центром у Москві, як носієм віковічних православних традицій українського народу.

**Висновки.** Правове закріплення автономії держави й церкви в Україні заклало підвалини для перетворення церков та інших релігійних організацій на потужні інститути громадянського суспільства. Це дало їм можливість на партнерських засадах із державою здійснювали

багатовекторне соціальне служіння у сферах перетину їхніх інтересів, навіть попри не завжди однозначну роль у розбудові громадянського суспільства. Найбільш яскраво ця амбівалентність проявлялася в діяльності УПЦ, очільники якої, незважаючи на відверту проросійську орієнтацію, реалізували низку соціальних програм через священнослужителів, активних парафіян, церкви та монастирі.

Революція Гідності й російська агресія на Сході України спонукали релігійні організації України витворювати свої соціальні доктрини, аби належним чином відреагувати на запити суспільства та своєї пастви щодо подій і викликів, що постали перед українським суспільством. Не стояла осторонь цих процесів й УПЦ. Як член ВРЦіРО, вона долучилася до розроблення проєктів національних реформ, стратегій розбудови України та соціально значущої діяльності, що, утім, не заважало її очільникам поширювати в суспільній свідомості російські наративи як у постмайданний період, так і в часи повномасштабної війни. Їх просування в умовах збройного протистояння супроводжується реалізацією низки соціально значущих проєктів, які, однак, за своїми масштабами не корелюються з розлогою церковною мережею та міжнародними зв'язками УПЦ. Це дає підстави дослідникам розглядати соціальне служіння й волонтерську діяльність УПЦ як своєрідне прикриття антиукраїнської діяльності. Попри те що подібні звинувачення не позбавлені раціонального зерна, усе ж, на наш погляд, соціальне служіння й волонтерську діяльність релігійних громад УПЦ можна розглядати як прояв т. зв. «низової» активності громад і вірян, у свідомості яких УПЦ постає не так органічною частиною РПЦ з центром у Москві, як носієм віковічних православних традицій українського народу.

**Список використаних джерел:**


Бондаренко, В.Д., Целковський, Г.А., & Кушнірчук, В.А. (2023). Православ'я в Україні: динаміка трансформаційних змін, їх чинники та результати. *Культурологічний альманах*, (4), 3–11. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.4.1.

Дудка, Л. (2019). Церква як соціальний інститут: досвід і виклики в контексті становлення громадянського суспільства. *Проблеми міжнародних відносин :* збірник наукових праць, (15.), 224–243.

Дудченко, А., протоієрей. (2018). 10 відповідей про автокефалію Православної Церкви України. URL: https://web.archive.org/web/20190306044324/http://www.preobraz.kiev.ua/2019/02/10-vidpovidey-pro-avtokefaliiu-pravoslavnoi-tserkvy-ukrainy/.

4. всєєва, Т. (2019). Українська Православна Церква (УПЦ). *Енциклопедія історії України: Україна – Українці*. Київ : Наукова думка. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_pravoslavna_tserkva_UPTs.

*Засуджені Цуманської колонії та церковна громада УПЦ надали фінансову та продовольчу допомогу Українській армії*. (2014, 8 вересня). Православна Волинь. URL: https://volyn.church.ua/2014/09/18/zasudzheni-cumanskoji-koloniji-ta-cerkovna-gromada-upc-nadali-finansovu-ta-prodovolchu-dopomogu-ukrajinskij-armiji/.

*Звернення Священного Синоду Української Православної Церкви від 28 лютого 2022 року – Відділ зовнішніх церковних зв'язків УПЦ*. (б. д.). Відділ зовнішніх церковних зв'язків УПЦ – офіційний сайт Синодального Відділу. URL: https://vzcz.church.ua/2022/02/28/zvernennya-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-28-lyutogo-2022-roku/.

*Звіт Соціально-Гуманітарної Діяльності за 2022 та I–II квартал 2023 року* (Українська Православна Церква Одеська єпархія). (б. д.). URL: https://eparhiya.od.ua/.

Здіорук, С. & Токман, В. (2023). Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіт. доп. НІСД, 36.

*Інформація про ВРЦіРО*. (б. д.). ВРЦіРО. URL: https://vrciro.org.ua/ua/council/info.

Конституція України (2021). ВАІТЕ, 324.

*Місія Милосердя*. (б. д.). Місія «Синодальний відділ УПЦ з соціально-гуманітарних питань». URL: https://blago.church.ua/.

*Московський патріархат просить Януковича не йти в Європу*. (2011, 14 квітня). Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2011/04/14/6105958/.

*На Волині прихильники УПЦ (МП) не відчинили храм для відспівування загиблого воїна-земляка*. (2024, 6 березня). Голос України. Газета Верховної Ради України. URL: http://www.golos.com.ua/article/377335.

Про свободу совісті та релігійні організації, Закон України № 987-XII (2024) (Україна). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text.

*Рівень релігійності, довіра до Церкви, конфесійний розподіл та міжцерковні відносини в українському суспільстві (листопад 2023р.)*. (б. д.). Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiinosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r.

Слубська, А. (2017). *Громадянська релігія в українських реаліях: філософсько-релігієзнавчий аналіз* [Дис... к. філос. н]. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 210.

*Соціальна концепція УПЦ*. (б. д.). Відділ соціального служіння та благодійництва: Бориспільська єпархія Української Православної Церкви. URL: https://dobro.church.ua/dokumenti-upc/.

*Стратегія участі церков у миробудуванні «Україна – наш спільний дім»*. (б. д.). ВРЦіРО. URL: https://vrciro.org.ua/ua/documents/uccro-peacebuilding-strategy-ukraine.

Токман, В. (2017). Соціально значуща діяльність релігійних організацій України в сучасних суспільно-політичних умовах *Аналітична записка*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-09/relig_org_Ukr-953c2.pdf.

*У єпархіях УПЦ допомагають біженцям, нужденним, захисникам і лікарням – репортаж*. (б. д.). Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ. URL: https://uoc-news.church/2022/04/12/u-jeparxiyax-upc-dopomagayut-bizhencyam-nuzhdennim-zaxisnikam-i-likarnyam-reportazh-ch-30/.

*УПЦ маніпулює своєю волонтерською діяльністю*. *Фактчек*. (2022, 19 грудня). Без брехні. URL: https://without-lie.info/factcheck/upts-manipuliuie-svoieiu-volonterskoiu-diialnistiu/.

Фоменко, А. (2019). *Фундаменталістський поворот у сучасному російському православ'ї* [Дис... к. філос. н]. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 255.

Чорноморець, Ю. (2024). *Не розумію чому політологи кинулися шукати зради у перемовинах з патріархом Варфоломієм.* Facebook. URL: https://www.facebook.com/profile.php?id=100087932614765.

Шкіль С. (2016). *Наративний світ сучасного російського православ'я.* Вид-во ПФ «Фоліант», 320.

**References:**

Bondarenko, В.Д., Tselkovsky, Г.А., & Kushnirchuk, В.А. (2023). pravoslavia v Ukrainy: dynamika transformatsiinykh zmin, yikh chynnyky ta rezultaty. [Orthodoxy in Ukraine: dynamics of transformational changes, their factors and results]. *Culturological almanac*, (4), 3–11. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.4.1 [in Ukrainian].

Dudka, L. (2019). Tserkva yak sotsialnyi instytut: dosvid i vyklyky v konteksti stanovlennia hromadianskoho suspilstva. [The Church as a Social Institution: Experience and Challenges in the Context of Civil Society Development]. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn [Problems of international relations]: zb. nauk. prats.,* (15.), 224–243 [in Ukrainian].

Dudchenko, A., protoiierei. (2018). *10 vidpovidei pro avtokefaliiu Pravoslavnoi Tserkvy Ukrainy. [10 answers about the autocephaly of the Orthodox Church of Ukraine]*. Retrieved from: https://web.archive.org/web/20190306044324/http://www.preobraz.kiev.ua/2019/02/10-vidpovidey-pro-avtokefaliiu-pravoslavnoi-tserkvy-ukrainy/ [in Ukrainian].

Yevsieieva, T. (2019). Ukrainska Pravoslavna Tserkva (UPTs). [Ukrainian Orthodox Church (UOC)]. U *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina – Ukraintsi*. Naukova dumka. Retrieved from: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_pravoslavna_tserkva_UPTs [in Ukrainian].

*Zasudzheni Tsumanskoi kolonii ta tserkovna hromada UPTs nadaly finansovu ta prodovolchu dopomohu Ukrainskii armii. [Convicts of Tsumansky colony and UOC church community provide financial and food aid to Ukrainian army].* (2014, 8 veresnia). Pravoslavna Volyn. Retrieved from: https://volyn.church.ua/2014/09/18/zasudzheni-cumanskoji-koloniji-ta-cerkovna-gromada-upc-nadali-finansovu-ta-prodovolchu-dopomogu-ukrajinskij-armiji/ [in Ukrainian].

*Zvernennia Sviashchennoho Synodu Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy vid 28 liutoho 2022 roku – Viddil zovnishnikh tserkovnykh zviazkiv UPTs. (b. d.). [Appeal of the Holy Synod of the Ukrainian Orthodox Church of February 28, 2022 – UOC DECR Department for External Church Relations]*. Viddil zovnishnikh tserkovnykh zviazkiv UPTs – ofitsiinyi sait Synodalnoho Viddilu. https://vzcz.church.ua/2022/02/28/zvernennya-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-28-lyutogo-2022-roku/.

*Zvit Sotsialno-Humanitarnoi Diialnosti za 2022 ta I-II kvartal 2023 roku. [Report on Social and Humanitarian Activities for 2022 and I-II quarter of 2023].* (Ukrainska Pravoslavna Tserkva Odeska yeparkhiia). [UOC]. (b. d.). Retrieved from: https://eparhiya.od.ua/ [in Ukrainian].

Zdioruk, S. & Tokman, V. (2023). *Derzhavno-tserkovni ta suspilno-relihiini vidnosyny v umovakh viiny Rosii proty Ukrainy. [State-Church and Socio-Religious Relations in the Context of Russia's War Against Ukraine]*: analit. dop. NISD, 36. [in Ukrainian].

*Informatsiia pro VRTsiRO. (b. d.). [Information about UCCRO]. VRTsiRO.* Retrieved from*: https://vrciro.org.ua/ua/council/info* [in Ukrainian].

*Konstytutsiia Ukrainy. [Constitution of Ukraine].* (2021). VAITE, 324 [in Ukrainian].

*Misiia Myloserdia. [Mission of Mercy].* (b. d.). Misiia «Synodalnyi viddil UPTs z sotsialno-humanitarnykh pytan». Retrieved from: https://blago.church.ua/ [in Ukrainian].

*Moskovskyi patriarkhat prosyt Yanukovycha ne yty v Yevropu. [The Moscow Patriarchate asks Yanukovych not to go to Europe].* (2011, 14 kvitnia). Ukrainska pravda. Retrieved from: https://www.pravda.com.ua/news/2011/04/14/6105958/ [in Ukrainian].

*Na Volyni prykhylnyky UPTs (MP) ne vidchynyly khram dlia vidspivuvannia zahybloho voina-zemliaka.* [*In Volyn, supporters of the UOC (MP) did not open the church for the funeral service of a fallen soldier from the region].* (2024, 6 bereznia). Holos Ukrainy. Hazeta Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from: http://www.golos.com.ua/article/377335 [in Ukrainian].

Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii. [On Freedom of Conscience and Religious Organisations] № 987-XII (2024) (Ukrain). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text [in Ukrainian].

*Riven relihiinosti, dovira do Tserkvy, konfesiinyi rozpodil ta mizhtserkovni vidnosyny v ukrainskomu suspilstvi (lystopad 2023r.). (b. d.). [Level of Religiosity, Trust in the Church, Confessional Distribution, and Interchurch Relations in Ukrainian Society (November 2023)].* Tsentr Razumkova. [Razumkov Centre]. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-religiinosti-dovira-do-tserkvy-konfesiinyi-rozpodil-ta-mizhtserkovni-vidnosyny-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2023r.

Slubska, A. (2017). *Hromadianska relihiia v ukrainskykh realiiakh: filosofsko-relihiieznavchyi anali. [Civil Religion in Ukrainian Realities: Philosophical and Religious Analysis].* [Dys...k.filos.n]. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova, 210 [in Ukrainian].

*Sotsialna kontseptsiia UPTs. (b. d.). [The social concept of the UOC.].* Viddil sotsialnoho sluzhinnia ta blahodiinytstva: Boryspilska yeparkhiia Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. Retrieved from: https://dobro.church.ua/dokumenti-upc/ [in Ukrainian].

*Stratehiia uchasti tserkov u myrobuduvanni «Ukraina – nash spilnyi dim». (b. d.). [Strategy of church participation in peacebuilding "Ukraine is our common home"].* VRTsiRO. [*UCCRO*]. https://vrciro.org.ua/ua/documents/uccro-peacebuilding-strategy-ukraine [in Ukrainian].

Tokman, V. (2017). *Sotsialno znachushcha diialnist relihiinykh orhanizatsii Ukrainy v suchasnykh suspilno-politychnykh umovakh. [Socially Significant Activities of Religious Organizations of Ukraine in the Current Socio-Political Conditions]*: analit. dop. NISD. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-09/relig_org_Ukr-953c2.pdf [in Ukrainian].

*U yeparkhiiakh UPTs dopomahaiut bizhentsiam, nuzhdennym, zakhysnykam i likarniam. [UOC dioceses help refugees, the needy, defenders and hospitals]. Reportazh.* (b. d.). Synodalnyi informatsiino-prosvitnytskyi viddil UPTs. Retrieved from: https://uoc-news.church/2022/04/12/u-jeparxiyax-upc-dopomagayut-bizhencyam-nuzhdennim-zaxisnikam-i-likarnyam-reportazh-ch-30/ [in Ukrainian].

*UPTs manipuliuie svoieiu volonterskoiu diialnistiu. [The UOC manipulates its volunteer activities].* Faktchek. (2022, 19 hrudnia). Bez brekhni. Retrieved from: https://without-lie.info/factcheck/upts-manipuliuie-svoieiu-volonterskoiu-diialnistiu/ [in Ukrainian].

Fomenko, A. (2019). *Fundamentalistskyi povorot u suchasnomu rosiiskomu pravoslavi. [The Fundamentalist Turn in Modern Russian Orthodoxy].* [Dys... k.filos.n]. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova, 255 [in Ukrainian].

Chornomorets, Yu. (2024*). Ne rozumiiu chomu politolohy kynulysia shukaty zrady u peremovynakh z patriarkhom Varfolomiiem. [I do not understand why political scientists rushed to look for treason in the negotiations with Patriarch Bartholomew].* Facebook. Retrieved from: https://www.facebook.com/profile.php?id=100087932614765 [in Ukrainian].

Shkil, S. (2016). *Naratyvnyi svit suchasnoho rosiiskoho pravoslavia. [The narrative world of contemporary Russian Orthodoxy].* Vyd-vo PF «Foliant», 320 [in Ukrainian].